

Buhara jöhitleriniň Orta Aziýadan ABŞ-na uzaýan kyssasy

Category: Ertekiler, Kitapcy, Söhbetdeşlik

написано kitapcy | 26 января, 2025

Buhara jöhitleriniň Orta Aziýadan ABŞ-na uzaýan kyssasy BUHARA JÖHITLERINIŇ ORTA AZIÝADAN ABŞ-na UZAÝAN KYSSASY

Orta Aziýa taryhyň ýazmaga ýetişmedik döwürlerinden bäri eýran, türki, mongol dilli çarwa taýpalaryň we fatihleriň ýurdy bolup geldi. Ýüzýyllyklaryň, hatda müňýyllyklaryň dowamynda oturymly ýerleri üýtgäp we döwletleri yzly-yzyna ýykylyp-gurulyp gelindi.

Häzirki görnüşine gelyänçä başdan geçiren ewolýusiýasy gündogarşynas ertekilerinden biri-birini püçege çykarýan san-sajaksyz ylmy işleriň temasy boldy. Şunça wagtyň içinde bolsa üýtgemän gelen juda az sanly hazyna bar.

Buhara jöhitleri şol seýrek gymmatlyklardan biri. Orta Aziýanyň takmynan üç müň ýyla golaý wagt bäri iň gadymy ýaşajjylarynyň arasynda bolan Buhara jemagatynyň agzalary häzir «ene watandan» alysdan we täze ýurtlarda ýaşaýar.

Talibanyň Owganystanda häkimiýeti gaýtadan ele geçirmegi bilen bular hakda ýene agzalyp başlandy.

Stambulyň aşkenaz hahamy Mendi Çitrikiňem bolan toparynyň aralarynda kömegi bilen getirilen «Owganystanyň soňky jöhidi»

Zablon Simintow bir aý bäri dünýä jemgyýetçiliginiň ünsüni çekip gelyär.

Buhara jemagaty (buharimler) oňa arka durup bilmese-de,

Simantowyň kyssasy Orta Aziýadan yzy ýitirilip barýan bu jemgyýetiň taryhyna üns bermegimize sebäp boldy.

• **Aziýadan Amerika Buhara jöhitleriniň taryhy**

Buhara jöhitleri Gündogar jöhitliginiň (Mizrahim) iň möhüm şahalaryndandyr. Miladydan öň birinji müňýyllykdan başlap Orta Aziýa, esasanam häzirki Buhara we Samarkant şäherleriniň töwereginde üýşmäge başlapdyr.

Beýik Ýüpek ýolunyň iň gadymy we iň owadan iki şäheriniň alkymynda ýaşan jöhitler wagtyň geçmegi bilen Andijan we Namangan ýaly beýleki özbek etraplaryna, Täjigistana we Owganystana ýaýrapdyr.

Gürleýän dilleri jöhit-eýran (iudeo-eýran) dil maşgalasyna degişli we häzirki täjik, dargy dillerine, ýagny pars diline ýakyn.

SSSR döränden soňra dünýä jöhitleriniň iň izolýasion jemgyýetine öwrülen buhara jöhitleri yetmişinji ýyllaryň başlarynda Ysraýyla göçüp başlapdyr.

SSSR-iň 1991-nji ýylda dargamawy we aýratynam Özbegistanda jöhitlere garşy örç alan hülgentçilikli hadysalaryň artmagy bilen Ysraýyla we ABŞ-na köpçülikleýin göçhä-göçlükler artypdyr. Häzir Ysraýylda 160 müň, ABŞ-da 120 müň töweregi buhara jöhidiň bardygy aýdylýar.

Häzirki wagtda buharaly jöhitleriň agramly bölegi Ysraýylda ýaşaýar. ABŞ-da Nýu-Ýorkuň Queens raýony dünýäniň iň esasy buharim raýonlaryndan biridir.

Beýleki bir ýandan atlaryny, taryhy we medeni köklerini alan ýurtlarynda galan jöhitleriň sany barha azalyp barýar: 1989-njy ýylda Özbegistanda 95 müň jöhit bolsa, ýurtda häzir 1500-e golaý jöhidiň ýaşaýandygy çaklanýar. Täjigistanda bolsa otuz ýylda 15 müňden 150-ä çenli pese düşüpdir...

Muňa garamazdan, Türkiýedir yslam dünýäsi bilen özara gatnaşygy onçakly gowy bolmadyk we aslyýetinde buhara jöhididigi aýdylýan Yslam Karimow Ysraýyl hem-de jöhit jemagaty bilen gatnaşyklara üns beren adamdy.

Geçen hepde täzeden prezidentlige saýlanan Şewket Mirziýoýew hem Özbegistanyň «Üçünji Renessans» hereketiniň çäginde

Ysraýyl bilen bir hatarda Günbatar ýurtlary bilen gatnaşyklary ösdürmäge dowam etjekdigini aýtdy.

Simantowyň ahyrky göçünden bir aý çemesi öň Tel-Awiwde ýaşayan we buhara jemagatyndan bolan Dawid Rafaeli bilen gürrüňdeşlik geçiripdik.

Azerbaýjany we Türkiýäni ýakyndan yzarlaýan, kolleksioner we halkara gatnaşyklary ugrundan okaýan Rafaeli bu jemgyýet bilen baglanyşykly gyzykly maglumatlary gürrüň berdi.

Jemagatynyň taryhy, ýaşayyş-durmuş formasy, döp-dessurlary, Orta Aziýa we Türkiýä bolan garaýşyny biziň bilen paýlaşan Dawidiň gürrüňini siziň dykgatyňyza ýetirmek isleýäris.

Dawid Rafaeli

• **Ysraýylda rus dilinde gürleýän ýapyk jemagat**

Ogul Tuna: – Dawid, özüňiz barada aýdyp beräýseňiz?

Dawid Rafaeli: – Kakam togsanyňy ýyllaryň başynda Samarkantdan göçüpdir, ejemem şondan üç ýyl soň Daşkentden gelipdir. Men häzir 23 ýaşymda. Tel-Awiwde ýaşaýaryn. Hudaýa şükür, ömürboýy şu ýerde ýaşap geldim. Maşgalamyň bir bölegi Kuinsde yaşıyor. Ol yerde ep-esli buharaly jöhüt bar. ABŞ-da esasanam Bruklin we Miami şäherlerinde buhara jöhitleri bar. Häzire çenli baş gezek Kuinse gidip geldim.

– Öýde, jemagatyň içinde haýsy dilde gürleşýärsiňiz?

– Öýde rus dilinde gürleşýäris. Kämahal ibrany dilinde, kämahalam şu iki diliň gatyşan dilinde gürleşýäris. Garrylar bulen diňe rus ýa-da buhari (iudeo-eýran dili) dilinde gürleşýäris. Buhari dili täjik we dargy diline meňzeş. Ýöne rus dilinde has köpräk gürleşýändigimizi aýdyp bilerin.

– Ysraýyldaky buhara jöhitleri diňe bir ýerde jemlenişenmi, ýa-da ýurduň hemme ýerine ýaýranmy?

– Häzire çenli 90%-ni buhara jöhitleriniň düzýän ýaşaýyş massiwleri bardy, Tel-Awiwde-de muna gabat gelinýärdi. Indi aýratynam Eritreýadan we Sudandan bikanun ýagdaýda gelýän göçegçiler sebäpli öňki ýerlerde buharalylaryň sany pese düşdi. Şonuň üçinem köp sanly buhara jöhidi başga şäherlere göçdi. Men şol gatyşyk oturymly raýonlaryň birinde ýaşaýaryn. Bärde köp sanly azerbaýjanly, yrakly, eýranly jöhüt bar.

– Menem hut şuny agzamak isleýärdim. Buhara jöhitleriniň öňki Sowet Soýuzynyň çäginde we Türkiýeden gelen beýleki jöhütler bilen gatnaşyklary nähili? Dünýäniň beýleki ýerlerinden gelen jöhüt jemgyýetlerine garanda bular bilen araňyzda tapawut bardyr öýdýärsiňizmi?

– Gören-eşiden zatlarymdan çen tutsag-a, buhara jöhitleri diňe

rusça gürleýän jöhitler bilen gatnaşýar. Buhara jemagaty häzirki güne çenli daşyna ýapyk jemagatdy. Aşkenazlar ýaly beýleki jemgyýetlete açyk däl. Biz aşkenazlar ýaky däl. Günbatardan gelen jöhitler bilen garylyp-gatylyp gidiberemzokdyk, emma indi ýagdaý üýtgeýär. Buharalylar beýleki jöhitler bilen bile ýaşaýar, gatnaşyk saklaýar. Ýöne meselem men özüme buhara jöhidinden ýanyoldaşymyň bolmagyny arzuw edýärim.

– Türk jöhitleri bilen gatnaşyklaryňyz nähili?

– Men Stambuldan gelen bir garry aýaly tanaýaryn. Türk jöhitleri Ysraýyla buharalylardan has öň, kyrkynjy-ellinji ýyllarda we ondan soň gelipdir. Osmanly imperiýasy döwründe-de bärde buhara jöhitleri bar eken, ýöne sany juda az bolupdyr. Türk jöhitleri buharalylar ýaly däl. Biz öz jemagatymyzyň içinde. Özbaşyna gazetimiz, aýdym-sazymyz, medeniýetimiz bar we olary ýitirmän saklamaga jan edýäris. Ysraýylda buhara jöhit sazynyň ýaňlanmaýan ýeke buhara toýuna gabat gelmersiňiz.

Türkiýeden gelenler bolsa, beýleki jöhit jemagatlary bilen şobada garylyp-gatylyp gidýär. Türkler we aşkenazlar öz medeniýetlerini gorap saklap bilenok, gelen ýerlerini derrew ýatdan çykarýarlar, ysraýyllylaşýarlar. Biz buharalylar bolsa her gün jemagatymyzy duýýarys, ýaşaýarys. Öz milli tagamlarymyzy bişirýäris. Ýarym rusça, ýarym ibrany dilinde «Menora» atly gazetimiz bar.

- «Özbekistany söýýärin, ol ýerik gidenimde özümi öýümde ýaly duýýaryn

– Özbekistandaky we Ysraýyldaky buhara jöhit jemagatynyň arasyndaky gatnaşyklar nähili? Bu barada öz tejribeleriňden ugur alyp nämeleri aýdyp biljek?

– Häzire çenli Özbekistana iki gezek gitdim. Özbekistandaky buhara jemagatynyň kethudasy biziň garyndaşymyz. Ýurtda bolup-geçýän zatlary ýakyndan yzarlaýaryn. Özbekistan aslynda Ysraýyl bilen gowy gatnaşyklary açybam bilerdi. Emma yslam dünýäsi muny halamasa gerek. Çünki Özbekistan baýlygyň we sekulýarlygyň güýçli ýurdy däl.

Özbekistanda aýratynam Ferganada, Andijanda, Namanganda öte dindar adamlar bar. Men Karimowy gowy görýärin, onuň özem jöhitleri gowy görerdi. Benýamin Netanyahunyň, Şimon Pereziň özem Daşkente üç gezek gelip gidipdi. Gowy gatnaşyklarymyz bardy.

Meselem, Lew Lewaýewi («Almazlar şasy» diýip tanalýan ysraýylly milliarder -O.T.) bilýäňizmi? Şolam buhara jöhitlerinden. Häzir Moskwada ýaşaýar. Karimowlar bilen, Putin bilen, Aliýewler bilen arasy gowy. «Menora» hem şoňa degişli. Men Özbekistany söýýärin, ol ýerik gidenimde özümi öýümde ýaly duýýaryn. Kakama «Neçüýn bärini terk etdiň? Adamlar biri-

birini sylaýar» diýemde, «Otuz ýyl öň ýagdaý beýle däldi» diýýär. Ysraýyldaky buharalylaryň ýarsy diýen ýaly Özbegistany halanok. Gaýtam olaryň özbeklere aýdýan paýys sözleri-de bar. Özbek aýdym-sazlaryny diňleýänimi görenlerinde maňa gaharlary gelýär.

Häzir Ysraýylda-da Özbegistandan gelýän immigrantlar bar. Bularyň köpüsi samarkantly musulman täjikler. İşlemek üçin gelýärler. Buharalylaryň köpüsi bolsa muňa ynjalysyzlanýar. «Bizi kowdular, indem bäre işlemäge gelýärlermi?» diýýärler. Meniň özümiň-ä olar bilen aramda şahsy düşünişmezligim ýok. Meniň pikirimçe aramyzdaky ýeke tapawut din, başga tarapdan özbekler bilenem, täjikler bilenem meñzeş ýerimiz kän. Çünki uzak wagtlap bir ýerde ýaşadyk. Folklorymyzyň, aýdym-sazymyzyň, urp-adatlarymyzyň hemmesi şol ýerden gelýär. Meselem, Özbegistanda görýän tanslaryňyzyň hemmesi buharalylaryň özbeklere öwreden zatlary. Ol ýerde iňňän uly taryhy we medeni miras goýup gaýtdyk.

Özbekleriň özem jöhitleri halaýandyr öýdemok. Radikal häsiýetde bolmasa-da, musulmanlaryň köpüsem bizi galanok. Çünki olaryň birem ömründe jöhit görenok, jöhitleri ýakyndan tanaýany ýok. Ysraýyl üçin Palestina meselesinde ýazýan zatlary diýseň gynandyryjy.

Hernäme-de bolsa, jöhitleri tanaýanlar, hormatlaýanlar bar. Bularyň köpüsi gurply ýaşaýan adamlar. Özüm-ä şolary gowy görýärin. Kakamyň häzirem gatnaşýan özbek we täjik dostlary bar. Emma ýaş özbekleriň biz bilen gatnaşaslary gelmeýär.

• «Garabag ýeňişine begenipdim»

– Buhara jöhitleri Türkiýe we Azerbaýjan hakynda näme pikir edýär?

– Bütindünýä Buhara jöhitleri kongresiniň başlygy Ylham Aliýewi Garabag ýeňişi mynasybetli gyzgyn gutlapdy. Menem muny görenime diýseň şat bolupdym. Men ýaş azerbaýjanlylar bilen işleşýärin. Emma buharalylaryň aglabasynyň Türkiýäni ýa-da Azerbaýjany ýakyndan görendir öýdemok. Olar Ysraýyl bilen gowy gatnaşyklary saklaýan ýurtlary halaýarlar. Şonuň üçinem

bärdäkileriň köpüsi Azerbaýjanyň ýeňişine monça bolupdylar. Emma ABŞ-da ýagdaý başgaça. Ol ýerde Ermenistany goldaýanlaram bar. Şuny ýatdan çykarmalyň, Sowet Özbegistanynda Andijan, Daşkent we Samarkant şäherlerinde ýaşaýan ermeniler köpdi.

– Buhara jemagatynyň agzalary Ysraýylda ýaşaslary gelyärmi ýa-da ABŞ ýaly başga ýurtlara-da gitmek isleýärlermi?

– ABŞ-na gitmegiň tersine, ABŞ-dan Ysraýyla gelen köp sanly buharaly bar. Öňler beýle däl, ýöne häzir Ysraýyla göçüp gelyänler köpeldi. Ysraýyldaky köp maşgala-da bularyň ABŞ-na ýa-da başga ýurtlara gitmeklerine rugsat bermeyär. Meniň ýaly käbirleri-de Daşkentde ýa Moskwada okamak isleýärdi. Emma ene-atam meniň bu islegime garşy çykdy.

– Däp-dessurlaryňyz hakynda näme aýdyp biljek? Ysraýylda ýapyk jemagatyň içinde ýaşamak nähili zat?

– Däp-dessurlarymyz Ysraýylda nesilden-nesile geçip gelyär. Maşgalamyzyň içinde amal edilýär, öwredilýär. Umuman alanda urp-adatlarymyz özbekleriňkä juda meňzeş. Biziň ýaşulylara uçursyz uly sylag-sarpamyz bar. Emma Ysraýylyň galan ýerinde ýa-da ABŞ-daky buharalylaryň arasynda-da ýagdaý beýle däl. Aýal-gyzlarymyzyň örtünip gezmeklerine üns berýäris. Çünki buharalylar beýlekilere garanda biraz dindardyr. Erklerimiziň köpüsi kipa (ýermolka, jöhit tahýasy) geýýär. Tanyş-bilişlerimiň aglaba bölegi buharaly. Maşgalam hem dost-ýarlary bilen baryp-ha Samarkantda ýaşan döwürlerinden bari tanyş.

– Owganystandaky iň soňky jöhit hakda näme aýdyp biljek?

– Ol (Zablon Simintow) buhara jöhidi däl. Owganystandaky buharalylar ýurdy birmahal taşlap gaýtdy. Meselem, meniň garry enemiň ene-atasy balhly... Emma indi hiç kim galmady.

Ogul TUNA,
@sogultuna

02.11.2021 ý. Söhbetdeşlik